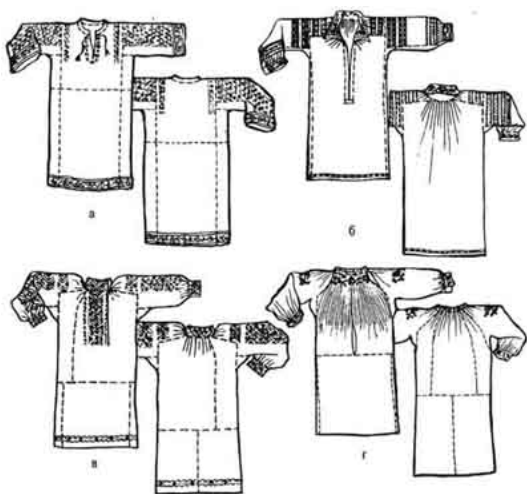

Словник термінів українського костюму

Сорочка — один із найдавніших елементів одягу. За часів Київської Русі С. слугувала як натільним, так і верхнім одягом і шилася з полотна чи сукна. Східнослов'янська С. кінця XIX — початку XX ст. мала велику кількість варіантів крою і орнаментації та відповідала декільком призначенням. Це і колоритно оформлені святкові, і більш стримані *пожнивні* та повсякденні С.

Типи крою жіночих сорочок:
а) тунікоподібна; б) з плечовими вставками; в) з суцільнокроєними рукавами; г) з суцільнокроєними рукавами та ласткою

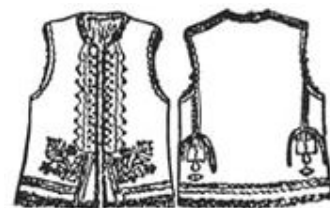
тощо, які виготовлялися з полотна різної якості. Основними типами С. були: тунікоподібна; з плечовими вставками; з суцільним рукавом; на кокетці. Локальна специфіка виявлялася в засобах з'єднання плечової вставки та рукавів зі станом, у розмірі та формі плечової вставки, рукавів та *ласток* (клинців, що вшивалися в рукав для розширення пройми), у характері призбирування верхньої частини рукава та горловини, в оформленні коміра та манжетів, у горизонтальному та вертикальному членуванні стана сорочки. Розмір деталей, кількість полотнищ стана залежали від ширини доморобного полотна (в середньому 50 см), яка визначалася можливостями ткацького верстата. Локальної своєрідності С. надавала й орнаментация, що виконувалася технікою ткацтва або вишивки. Забезпечення чоловіка та інших членів родини білизною покладалося за традицією на дружину. Молодий приносив у дім з рідної сім'ї дві-три С. Після заручин наречена готувала для майбутнього чоловіка білизну, і часто вже на весіллі жених був одягнений у С., що її

пошила й вишила молода.

Нагрудний одяг. Безпосередньо на сорочку українці напинали Н. о., який прикривав верхню частину фігури і виразно впливав на загальний силует. Цей тип одягу переважно був без рукавів, рідше з рукавами. Еволюція Н. о. відбиває етнокультурні взаємовпливи і місцеві традиції, тісно пов'язана з кліматичними умовами та характером господарської діяльності народу. Зокрема, безрукавки, що їх носили як чоловіки, так і жінки, демонструють велику різноманітність типів — за рахунок використання різних матеріалів, крою, художніх прийомів тощо.

Кептар — хутряна безрукавка населення Карпат та Прикарпаття. Мав значну локальну варіативність щодо довжини та прийомів оформлення.

Керсетка — безрукавка з фабричної тканини, яка мала багато місцевих варіантів довжини та декорування. Побутувала здебільшого на Київщині, Чернігівщині, Полтавщині, частково на Півдні. Найрозвиненіших форм К. набула у другій половині XIX ст., коли чітко визначилися не лише основні принципи її крою, а й локальні особливості щодо пропорцій, колориту, оздоблення.

Кептар

Лейбик (*бруслик, катанка, горсет*) — сукняна безрукавка жителів передгір'я Карпат, рівнинної частини Західної України та Полісся.

Юпка (*куртка, кохта*) — нагрудний одяг з рукавами, відомий у різних регіонах України. Найчастіше виконувався з фабричних тканин і повторював форму та крій місцевих безрукавок. Цю ж назву мав і різновид верхнього одягу (див. далі).

Лейбик

Жіночий стегновий одяг. Узагалі стегновий (поясний) одяг прикривав нижню частину фігури та одягався безпосередньо на сорочку. В українському жіночому костюмі другої половини XIX —

початку XX ст. існувало кілька способів його утворення: за допомогою незшитих, частково зшитих та зшитих прямокутних полотнищ саморобної вовняної тканини. Незшитий (розпашний)

стегновий одяг (*запаска, плахта, горботка*) складався з одного або двох полотниць (одно- або двошплатовий). Різні типи незшитого та частково зшитого одягу зберігають дуже давні форми. Їх удосконалення відбувалося за рахунок розвитку народного художнього ткацтва, яке набувало локальних рис в орнаментально-колеристичному вирішенні. Зшитий стегновий одяг — *спідниця (андарак, літник, димка, фартух, шорц)* у центральних областях України побутував поряд із незшитими формами; у північних районах, а також у ряді західних областей спідниця була основним типом стегового жіночого вбрання. Спідниці шилися у 3-4 пілки з саморобних вовняних, наніввовняних та полотняних тканин, а з розвитком мануфактури і з фабричних матеріалів. Вони мали місцеві колеристичні та орнаментальні особливості, а також різні назви.

Андарак — спідниця з вовняної або напіввовняної саморобної тканини червоного кольору з закладеними ззаду складами, які по низу прикрашалися широкою смугою тканого та вишитого орнаменту. А. побутував переважно на півночі Чернігівщини. Так називали і спідниці зі смугастої саморобної тканини на Поліссі.

Дерга (*опинка, обгортка, горботка, фота*) — одношплатовий розпашний одяг, найчастіше із саморобної вовняної тканини. Був поширений на Поділлі, Прикарпатті, Буковині, а також на Полтавщині. Д. мала значну кількість варіантів тканого малюнку, колеристичного вирішення, розмірів і способів носіння.

Димка (*мальованка*) — спідниця з саморобного полотна з вибіячастим малюнком. Побутувала в центральних і західних областях України.

Запаска — найдавніший загальнослов'янський варіант незшитого стегового одягу. Була відома майже на всій території України і мала локальні варіанти оформлення. Переважно складалася з двох вузьких пілок вовняної саморобної тканини (двошплатова З.). На Подніпров'ї З. була у вигляді двох шматків товстого неваляного однотонного сукна різної ширини, частіше чорного та синього кольорів. Спочатку на талії пов'язували задню частину, ширшу й довшу, чорного кольору (*сіряк, плахту*), а спереду закріплювали другу, вужчу й коротшу, синього кольору — *попередницю*. Цей тип З. побутував на Середньому Подніпров'ї як повсякденний та робочий одяг. На свято молоді жінки носили зелені та червоні З., передня частина яких прикрашалася тканим орнаментом або вишивкою.

Саморобні двошплатові З. інших районів України відрізнялися своїм оздобленням. Так, уся площина попередниці на Поділлі рівномірно заповнювалась тканим або вишитим орнаментом; на Житомирщині, Північній Тернопільщині та Хмельниччині побутували килимові З. Вироби Придністров'я, Прикарпаття та Карпат були заткані поперечними або поздовжніми поліхромними смугами, часом із додаванням металевої нитки. На Поліссі білу полотняну З. прикрашали широкою смугою червоного тканого орнаменту.

На всій території України побутував і *фартух* — З., яку носили з різними типами стегового одягу. Фартух часом робили із дорогих нарядних, частіше привозних тканин (парчі, візерунчастого шовку, шерсті). Цю ж назву мала й спідниця на Бойківщині (див. далі).

Кабат (*сукня*) — яскрава вибіячата гофрована спідниця лемків.

Літник — смугаста (на червоному тлі) яскрава вовняна або напіввовняна спідниця. Побутувала на Київському та Житомирському Поліссі. На Рівенщині та Волині Л. робили з білого полотна у 5-6 полотниць, закладали у дрібні складки і по низу прикрашали широкою горизонтальною смугою тканого орнаменту червоного кольору.

Плахта — частково зшитий розпашний святковий одяг, невід'ємна частина центральноукраїнського жіночого національного костюма. П. виконувалася із двох полотниць (*гривок*) барвистої клітчастої вовняної саморобної тканини. Ці полотнища зшивали приблизно наполовину або на дві третини. Зшита частина охоплювала фігуру ззаду, а незшиті крила (*криси*) вільно звисали по боках. Іноді передні кінці П. підтикали під пояс. Заможні жінки надягали дорогі нарядні плахти, а спереду пов'язували візерунчасту вовняну або парчову запаску.

Фартух — біла полотняна спідниця бойківчанок, яка прикрашалася по низу вишивкою (*циркою*).

Шорц — смугаста (на білому тлі) яскрава вовняна спідниця, яка побутувала на Львівщині.

Чоловічий стегновий одяг. Різноманітної форми та крою штани — явище більш пізнє порівняно з іншими компонентами одягу. Їх поширення було пов'язане з появою їзди верхи, з розвитком орного способу обробітку землі тощо. Ще у середині XIX ст. на Україні носіння штанів вважалося ознакою соціально-вікової зрілості: їх одягали парубки лише після 15 років. Штани шили з грубого саморобного полотна — *дев'ятки* чи *десятки* білого кольору, іноді з вибійчастим малюнком у вигляді вузьких поздовжніх синіх або чорних смуг. Зимові штани робили з білої вовняної тканини, а в західних областях — із валяного сукна білого, коричневого або червоного кольорів. Заможне населення використовувало покупні тканини.

Основною ознакою крою штанів є спосіб поєднання двох холошів — ромбоподібний, прямокутний, трикутний або безклинний.

Різновид крою визначався також кількістю швів та способом утримання на талії — за допомогою *очкура*, ремня, вшитого пояса тощо. Локальною ознакою є і спосіб носіння штанів і сорочок. Там, де побутували широкі штани, у них заправляли сорочку, а з вузькими штанами сорочку носили навипуск.

Гачі (*гаці, ногавиці, холошні*) — найдавніші загальнослов'янські назви чоловічих штанів. За часів Київської Русі склалися з двох окремих частин: нижньої, що обтягувала ногу, та верхньої, що кріпилася на талії за допомогою шворки. Наприкінці XIX — на початку XX ст. вузькі штани з такою назвою побутували в західних та південних областях України.

Шаровари — термін перського походження. Старовинні широкі Ш. склали обов'язкову частину одягу запорізького козацтва. За образним висловом Т. Г. Шевченка, вони "мотнею вулицю мели". Широкий крій штанів у Східній та Центральній Україні зберігся до кінця XIX ст., поки на зміну їм не прийшли брюки міського крою.

Верхній одяг українців кінця XIX — початку XX ст. був надзвичайно різноманітний. Його типи відповідали специфіці природно-кліматичних умов, характеру господарської діяльності, соціальному становищу населення; на В. о. особливо яскраво відбилися етнокультурні взаємовпливи. Традиційний В. о. поділяється на осінньо-весняний, зимовий та плащовий. Найбільшого поширення в українців набув осінньо-весняний вид В. о., багатий на матеріали, форми, конструктивно-художні прийоми. Форми осінньо-весняного В. о. з домотканого сукна залежали від крою спинки і способа її з'єднання з передньою пілкою по лінії бічного шва. Виходячи із цього, В. о. міг бути прямий, розширений донизу вставними боковими клинами (халатоподібний) та приталений — з невідрізною або частково чи повністю відрізною спинкою. Традиційний В. о. із домотканого сукна не розрізався по лінії плеча, тобто викроювався з перегнутого полотнища (*вперекидку*). Прямий крій зберегли лише деякі види В. о. в західних областях України. Поряд із домотканим сукном заможне населення Подніпров'я здавна використовувало для В. о. привозні тканини, а з розвитком вітчизняного мануфактурного виробництва — і місцевого виготовлення. Одяг, шитий із досить легких тканин, в умовах клімату України правив за верхній протягом значної частини року. Найбільшого розповсюдження такий одяг набув серед мешканців сіл, розташованих неподалік від торгових центрів. У XVIII — першій половині XIX ст. для нього використовували кольорове сукно різного гатунку, візерунчастий штоф, китайку, сірий черкасин, репс; для оздоблення — кольоровий оксамит, парчу, які завозилися з країн Заходу та Сходу. Одяг із фабричних тканин міг бути приталеним, з невідрізною або відрізною спинкою, а також сильно розширеним донизу — вільного халатоподібного крою. Він робився на підкладці і за потребою утеплювався тонким шаром клоччя або вати. Щодо зимового В. о., то його виготовляли з овечих шкір — вівчарство на Україні було досить розвинутим.

Відлога (*затулук, ковка, каптур, бородинця*) — капюшон, який пришивався до невеликого коміра або горловини плащоподібного одягу і прикрашався вишивкою або обшивками. Ним у негоду покривали голову.

Гугля: 1. Подовжений прямоспинний одяг із білого сукна без рукавів, в основному поширений на Буковині; 2. Старовинний, з білого доморобного валяного сукна гуцульський плащ-накидка.

Гуня — гуцульський прямий верхній одяг із довговорсого саморобного сукна з "фальшивими" рукавами, що накидався на плечі.

Жупан — давній тип слов'янського верхнього одягу. У XVII—XVIII ст. був частиною святкового чоловічого або жіночого костюма заможної козацької старшини, шляхти та міщан, а пізніше набув поширення у селянському побуті. Наявність Ж. була ознакою заможності. Шили його з дорогих тканин — штофу, парчі або з тонкого фабричного сукна, частіше синього або зеленого кольору. Ж. був досить довгий, приталений, із призьбіраною спинкою і полами, що ледве сходилися, з відкладним або стоячим коміром, манжетами і кишенями, на полотняній підкладці. Поли, відлоги, манжети та кишені обшивалися кольоровою тканиною, прикрашалися тасьмою, шнурами, гарусом; уздовж пілок у два ряди і на кишенях пришивалися гудзики.

Ж. носили в парі з кунтушем (див. далі). Але якщо останній не ввійшов до селянського вжитку, то Ж., який з часом стали носити в парі зі свитою, закріпився у першій половині XIX ст. в костюмі заможного сільського населення Подніпров'я, ставши прототипом пізнішого виду одягу з фабричних тканин — *юпки*.

Капота — старовинний святковий верхній одяг з покупних тканин. К. була довшою та об'ємнішою за жупан, із глибоким заходом, вільна в талії, з трьома і більше складами на спинці, вузькими рукавами і великим виложистим коміром. Її шили з тонкого сукна або з шовкових тканин — однотонної (червоної, рожевої, блакитної) чи з розводами або квітами. У другій половині XIX ст. К. виходить із ужитку, однак деякі особливості її оздоблення застосовувалися ще з півстоліття.

Капота

Керея (*сіряк, затула, кобеняк, бурка, свита з кобеняком*) плащоподібний одяг однотипного крою, що побутував на всій території України у XIX ст. Шився з одного або двох перегнутих на плечах полотнищ саморобного сукна гіршого гатунку (*рядовини*) чорного або сірого кольору. По боках вставлялися великі клини, до невеликого коміра пришивався прикрашений вишивкою капюшон. Застібок К. не мала, а підперезувалася поясом. Носили її поверх усіх видів верхнього одягу в негоду.

Кожух — зимовий одяг з овечих шкір хутром усередину. В різних місцевостях України мав особливості крою, пропорцій, кольору, оздоблення. За кроєм нагольні (некриті) К. були прямоспинні, розширені донизу (*тулуб'ясті, кульові*) та приталені — *під стан*. Колір К. — переважно білий, рідше червоний з відтінками або чорний. Вичинка білої овчини була складнішою, і виробництво К. із неї занепало раніше, проте вироби з червоних дублених шкір і досьогодні користуються попитом. К. прикрашали вишивкою, аплікацією з кольорової шкіри, нашивками з яскравих плетених шнурів, китичками з різнокольорових вовняних ниток та ін.

Кожушанка (*хутрянка, хутро, шушун*) — зимовий одяг з овечого хутра, критий тонким фабричним сукном або напівсукном.

Кунтуш — старовинний верхній одяг, що напинався поверх жупана. Шився з дорогого кольорового сукна, з великими прорізами для рук і довгими "фальшивими" рукавами (*вильотами*), які перекидали через плечі на спину. Як і жупан, К. прикрашався срібними, золотими або шовковими шнурами. У XIX ст. виходить з побуту.

Курта (*куртина, куртка, чекмінь*) — старовинний верхній чоловічий і жіночий одяг, короткий, приталений, з вузьким стоячим коміром. Робили К. з китайки, сірого демікотону, сукна. У другій половині XIX ст. К. найчастіше носили вдома, під час роботи.

Манта — старовинний, довгий плащоподібний одяг прямого крою, частіше з білого саморобного сукна, багато орнаментований. У кінці XIX — на початку XX ст. цей архаїчний тип верхнього одягу західних областей України використовувався як обрядовий.

Опанча — верхній одяг халатоподібного типу, що був широко розповсюджений на Україні. Шився частіше з одного або двох перегнутих по плечах довгих полотнищ домашнього сукна гіршої якості, чорного або сірого кольору. Застібок О. не мала, підперезувалася поясом. Одягалася поверх інших видів вбрання, особливо в негоду чи в дорогу.

Опанча

по вертикалі до пройми; відповідно до цього кількість швів. Це привело до появи приталеної (*під стан*) багатоклинної С. або трапецієподібні клини замінялись глибокими, іноді подвійними, складками. такі С. з білого або сірого сукна, довжиною нижче. С. *до рясів* — удосконалення прямоспинного крою С. та розширення її частини завдяки частковому підрізанням по лінії талії та вшиванню прямокутних клинів (*рясів, заборів, брижів*). У С. з підрізними бочками (з *рясами і прохідкою*) звужувалась, але обов'язково зберігалась суцільнокроєна частина спинки (*старша фалда, прохідка, доріжка, засібок*). Поряд із багатоклинними такі С. побутували на значній території України (переважно як чоловічий одяг) майже до початку ХХ ст. На Правобережжі їх шили з темно-коричневого, на Поліссі та Поділлі — з білого або сірого домотканого сукна. С. *до заборів (катанка)* — одяг із підрізними та призбираними бочками, що побутував на півночі Подніпров'я.

Сердак (*петик*) — старовинний короткий гуцульський верхній одяг з коричневого (зрідка червоного) домотканого валяного сукна, прямоспинного крою, оздоблений шнурами з кольорових вовняних ниток. Носили С. накидаючи на плечі (*наопашки*).

Халат — плащоподібний одяг із фабричних тканин, розширений донизу великими клинами, з великим виложистим коміром. Побутував на Подніпров'ї.

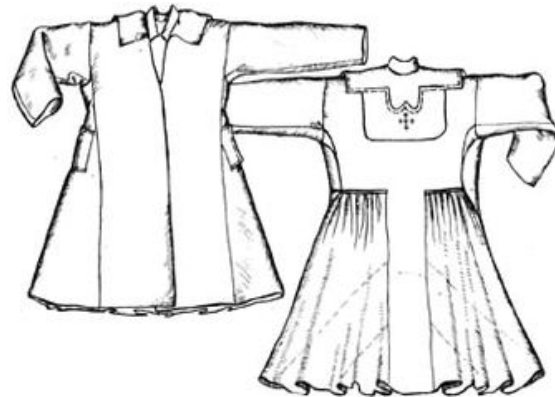
Чемліт — верхній одяг з тонкого білого сукна, відомий серед селян Київської губернії. Повторював крій свити з виложистим коміром та манжетами, обшитими чорним оксамитом.

Черкеска — на Лівобережжі тип короткого жупана або кунтуша з сукна. Аналогічний кабардинській Ч. з відкидними рукавами.

Чуга — прямоспинний плащоподібний одяг із коричневого саморобного сукна з "фальшивими" рукавами. Був поширений серед карпатських горян.

Чімарка (*номерка, чемерііна, чамара*) — довгий чоловічий верхній одяг з рукавами, відрізний по лінії талії, з призбираною спинкою або всією нижньою частиною, з застіркою у два ряди гудзиків попереду, зі стоячим коміром. Шилася з тонкого чорного сукна або бавовняної тканини, прикрашалася тасьмою, китицями, петлицями.

Свита — приталений верхній одяг із домотканого сукна, різновиди якого набули значного розвитку в центральних районах України у ХІХ ст. С. *до вусів* — невідрізний, розширений від талії донизу двома клинами крій. Спостерігався у старовинних українських С. Подніпров'я (*до двох вусів*), а також у С.-латусі, С.-куцині Полісся та кабаті Західної України. Для такого одягу характерні об'ємність, опуклість за рахунок клинів (*вусів*). На Подніпров'ї та Слобожанщині цей крій набув подальшого розвитку. Спочатку вшивали третій клин (С. *до трьох вусів*), а наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. стали

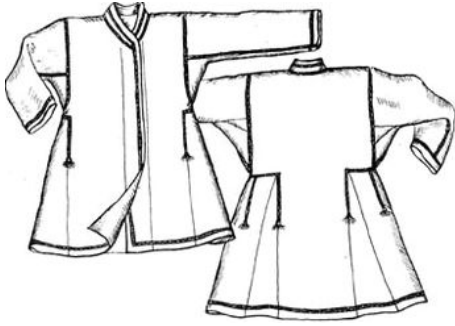

розрізати спинку зростала

Трикутні

Шили до колін і

нижньої спинки

Сердак

кохти (ватянки). У цих виробках було більше клинів, бантових або подвійних складок, а спинка часом відрізала по лінії талії. Використовувалися однотонні або орнаментовані фабричні тканини. Верхня, більш дорога й нарядна, відтінялася гармонуючою, але недорогою підкладкою, а іноді й ватяною прокладкою, що їх прошивали ручним швом, а пізніше — машинною строчкою. Цей тип одягу увібрав кращі традиції конструктивно-технологічних і декоративних прийомів, утворюючи складний витвір мистецтва народного костюма.

Зокрема, святковим одягом селянок Подніпров'я була *баєва Ю.* з трьома клинами і великим виложистим коміром із тонкої червоної, синьої або зеленої байки (ворсистою сукна, раніше привозного, а з XVIII ст. — місцевого виробництва). Вся поверхня Ю. прикрашалася саморобними китицями (*хвостиками, ковтками, мухами*) з кольорової вовни, які контрастували з основною матерією. У цьому одязі помітний вплив міського костюма різних соціальних груп, а також тодішніх модних течій.

Доповнення костюма. Пояси, убір голови, взуття, прикраси — невід'ємні складові народного одягу, що пройшли тривалий шлях свого розвитку. Їхні функції були різноманітними, так само як і матеріали, форми, техніки виконання, художні вирішення. Д. к. були яскравими виразниками його локальної специфіки і водночас своєрідною соціальною позначкою людини, в них знаходили відбиття народні звичаї, моральні норми тощо. Так, навіть наприкінці XIX ст. в жіночому традиційному українському костюмі була недопустимою відсутність убору голови, пояса або ж культових прикрас. Останні виступали вагомими компонентами традиційних обрядів, з ними пов'язано чимало уявлень та повір'їв. Д. к. виконували й важливу естетичну функцію. Вони підкреслювали святковість або буденність того чи іншого комплексу одягу, створювали цілісний художній образ. У цьому розумінні Д. к. певною мірою мають самостійне значення.

Пояси здавна слугували обов'язковими елементами і водночас прикрасами одягу. В XIII—XV ст. дорогоцінні П. були важливою ознакою гідності можновладців, їх передавали у спадок як особливу частину майна. У XVI—XVII ст. зміни в костюмі знаті зменшили соціальну функцію П., проте їхня декоративна роль зберігалася.

У народному костюмі кінця XIX — початку XX ст. П. виконували різноманітні функції. За їхньою допомогою закріплювався поясний та розпашний верхній одяг, вони захищали та стягували м'язи живота під час тяжкої фізичної праці, на них тримали дрібні речі повсякденного вжитку, нарешті, вони були своєрідними талісманами та прикрасами. Як витвори народного мистецтва, П. часто були художньо неповторними.

Здавна існувала традиція зображення на П. певних знаків — оберегів, символів, емблем, а в XIX ст. в орнамент П. іноді вписували ініціали або ім'я власника (як і ім'я коханої або коханого), дату та місце народження. П. пов'язані зі сферою обрядовості, а також народної моралі. Зокрема, показатися на людях без П. означало скомпрометувати себе. Локальну своєрідність традиційних П. створювали матеріал, розмір, техніка виготовлення, орнаментация і колорит, а також способи пов'язування. П. виготовляли з вовни, льону, конопель, тканини, шкіри. Заможне населення використовувало шовк-сирець різних кольорів, срібну та золоту нитки. Ширина П. коливалася від 3 до 30 см. П. були ручного і машинного ткацтва та плетені. П., ткані *на дощечках (бердеці)*, виготовлялися без допомоги ткацького верстата і могли бути однотонними або поліхромними, з виразним орнаментальним малюнком геометричного або рослинного характеру. Викінчувалися П.

різнокольоровими торочками або великими кулястими китицями (*кутасами*). П., плетені особливим способом — *по стіні* — створювали цікавий візуальний ефект. Наприкінці ХІХ ст. найбільш розповсюдженими були саморобні вовняні П., пофарбовані домашнім способом у яскраві червоний, зелений та інші кольори. Бідніше населення носило нефарбовані П. або ж просто лико чи мотуззя. Крім саморобних були поширені й П., зроблені міськими ремісниками. Починаючи з другої половини ХІХ ст. саморобні П. поступово замінюються фабричними.

Крайки (*оправки, попружки*) — досить вузькі пояси, за допомогою яких утримувався стегновий незшитий, а пізніше зшитий одяг. Ширина їх дорівнювала 3-15 см, довжина — до 3 м.

Очкур — вузький шкіряний або з рослинних волокон пояс, який втягувався в обшивку (*очкурню*) широких штанів. Побутував на Подніпров'ї.

Пояс-рушник був обов'язковим під час весільного обряду. На Поліссі молода дарувала молодому червоний пояс, тим самим оберігаючи його від нещастя. Наречена на Полтавщині підперезувала обранця святково вишитим поясом, що мало примножити чоловічу силу. Взагалі П.-р. підкреслював святковість одягу, був ознакою заможності.

Слуцькі пояси. У ХVІІІ ст. серед багатих верств населення, в тому числі козацької старшини, набули поширення пояси з дорогих тканин, які завозили з Китаю, Туреччини та Персії. У середині ХVІІІ ст. на території Білорусії в м. Слуцьку була заснована велика мануфактура по виробництву поясів. Попит на С. п. був чималим. Золототкані С. п. мали характерну особливість — двобічність, при цьому кожний з боків мав свій колір і візерунок. Багаті шовкові з рослинним малюнком С. п. були прикрасою святкового одягу запорізьких козаків. Наприкінці ХVІІІ ст. слуцька мануфактура почала занепадати через відсутність сировини, яку необхідно було довозити з-за кордону. Однак традиція носити широкі ткані пояси, у колориті та малюнку яких простежувалися східні мотиви, зберігалася на Україні до кінця ХІХ ст.

Черес — чоловічий шкіряний пояс, поширений у гірських районах Карпат. Ч. були різних розмірів: *пасок* (на одну пряжку), *малий ремінь* (на дві пряжки) та *великий ремінь* — на шість пряжок. Оздоблювалися вони витисканням на шкірі, ланцюжками з міді, гудзиками місцевої роботи (*ціточками*), плетінкою із кольорової шкіряної тасьми. З правого боку Ч. звичайно кріпилися *рекітьязь* — гаманець для грошей, кресало і протичка для люльки. З лівого боку був прикріплений ігольник. До "великого ремня", підвішували ще й роговий *сугак* — пристрій для розв'язання вузлів, а також складний ніж і металевий топірець.

Черес із калитою — різновид шкіряного поясу, який використовувався чумаками. Мав вигляд довгого вузького шкіряного мішка з пряжкою на одному кінці та ремінцем на іншому.

Дівочі зачіски та головні убори. За часів Київської Русі дівчата носили розпущене волосся, розділене посередині. Ця традиція протягом століть зберігалася в побуті українських дівчат. Однак у кінці ХІХ — на початку ХХ ст. це явище вже стає винятковим і частіше пов'язується з тим чи іншим обрядом, зокрема весіллям. Під час праці волосся підв'язували або заплітали в одну чи дві коси. Дрібненько сплетені косички (*дрібниці*) були поширені серед дівчат Поділля, Київщини та Полтавщини. На Волині та й на тому ж Поділлі дівчата заплітали коси учетверо (*батіжок*).

У деяких місцевостях Прикарпаття зберігався старовинний звичай подовжувати природне волосся штучними косами з червоної бавовняної волічки. На Гуцульщині дівчата вплітали в косу нитку (*шварку*), на яку нанизували гудзики. Для закріплення коси на голові її густо оплітали червоною вовною (*попліткою*) або прив'язували кінці кіс на тім'ї червоною стрічкою, яка закінчувалася на потилиці. Зачіску оздоблювали живими квітами — *закосичували*. На Покутті дівчата розділяли волосся на тім'ї на дві половини і заплітали над вухами коси (*китки*), які укладали на зразок вінка.

Для дівчат Лівобережжя у святкові дні було типовим заплітання волосся в одну косу, яка вільно звисала за спину, а в будень — у дві, що закладалися вінком. На Правобережжі і в свято і в будень дівчата заплітали волосся здебільшого у дві коси, які в свято вільно спадали на спину, а в будень закріплювалися навколо голови. На Полтавщині дівчата інколи заплітали волосся в одну велику і кілька маленьких кіс. Відомі й більш складні види зачісок, наприклад, у *зв'язку*, при якій частину волосся спереду розділяли навпіл та напускали на обидві сторони чола, утворюючи так звані

начоси, кінці яких закладали за вуха під коси. Звичай прикрашати голову квітами (*квітчатися*) був дуже поширений. Заплітаючи волосся у дві коси, дівчата обвивали їх навколо голови та закріплювали за ними квіти, що створювало враження одягнутого на голову вінка.

Дівочі головні убори суттєво відрізнялися від жіночих. Їм притаманна велика різнобарвність і пишність кольорів. Особливим розмаїттям форм і оздоблень відзначалися весільні головні убори. Характерним для них було те, що верх голови, *маківка*, був завжди відкритим. Звідси й головний убір здебільшого мав вінкоподібний вигляд. Вінкоподібні головні убори поділяються на вінки-шнури, вінки площинні та вінки звиті. Матеріали, конструкція, форми й техніки їх виготовлення були найрізноманітнішими. Існували дівочі головні убори і інших форм.

Вінки-шнури мали вигляд тоненької яскравої стрічки, яку пов'язували навколо голови і закріплювали ззаду, стримуючи розпущене волосся. За таку стрічку, наприклад, на Чернігівщині затикали штучні або живі квіти, а на Київщині нашивали закладену у дрібні складки різнокольорову тканину, що імітувала вінок.

Площинні вінки робили обов'язково на твердій (іноді картонній) основі, яка мала циліндричну форму. Часом на неї у багато рядків нашивали вузькі різнокольорові стрічечки, зібрані у дрібні складки. Частіше ж основу обтягували шовковою тканиною, а зверху прикріплювали квіти.

Звиті вінки — найскладніша стадія розвитку дівочих головних уборів, яка мала значні територіальні відмінності. Так, на Середньому Подніпров'ї розмір квітів поступово зменшується в напрямку потилиці, в той час як в інших місцях (наприклад, на Поділлі) "квітчалися" в протилежному напрямку.

У *звитому чубатому* вінку композиційний акцент був спереду. Залежно від призначення такий вінок міг бути більш або менш нарядним і складним. Робили його з різних живих (чорнобривців, рожі, васильків, маку, жоржини, барвінку) або штучних (воскових чи паперових) квітів, прикрашали сусальним золотом, пташиним пір'ям, пофарбованим у яскраві кольори. Ззаду на спину опускалися барвисті стрічки.

На Західній Україні 3. в. прикрашали *уплітами*, *герданами* зі скляних намистин, листками позолоченого барвінку тощо. Дівчата підв'язували підборіддя червоною хустиною і, піднявши її на тім'я, опускали кінці з тороками за голову — у *переміть*. Попід хусткою з боків голови втикали живі або штучні квіти — *чічки*. На Івано-Франківщині до кіс прив'язували цілі жмути червоної, рідше різнокольорової вовни, яку опускали на плечі, — *уплітки*. Гуцулки носили 3. в. зі стеклярусу та стрічок, штучних квітів і павиного пір'я — *карабулі*. На весілля одягали головний убір на зразок шапочки, зроблений з герданів та стрічок і оздоблений спереду круглими металевими бляшками, а збоку китицями квітів.

На свята прикрашали коси квітами або дрібним пір'ям, яке вмочували в розтоплений віск. Поверх усього цього накладали різнокольорові шовкові стрічки, кінці яких опускали на плечі. Під час праці дівчата підв'язували волосся стрічками.

Лопатушка. Цей головний убір складався з окремих круглих звивів закладеної у дрібні складки різнокольорової тканини або шовкової стрічки, які закріплювалися на твердій основі циліндричної форми. Побутував на Полтавщині.

Пов'язка — закріплений на каркасі яскравий шерстяний платок (Чернігівщина, Полтавщина).

Стрічки-бинди. За допомогою таких різнокольорових стрічок дівчата прикрашали весь комплекс свого вбрання, прикріплюючи їх у великій кількості до стрічки або вінка на потилиці або пришиваючи до стрічки, яку пов'язували на шиї (Чернігівщина, Лівобережна Київщина та Черкащина).

Чільця — низка тоненьких орнаментованих латунних пластинок, що спадали на чоло. Ч., які побутували у XIX ст. на Гуцульщині, зберегли багато архаїчних рис і нагадують старовинні головні прикраси періоду Київської Русі.

Зачіски та головні убори заміжніх жінок. Зачіски заміжніх жінок помітно відрізнялися від дівочих. За давнім звичаєм, вони не заплітали волосся в коси, а, розділивши навпіл, зав'язували у жгут та звивали у плаский клубок на потилиці. У XIX — на початку XX ст. на значній території України й зачіска жіночого волосся зводилася до простого закручування його у вузол і підтикання

під головний убір. У ряді районів Подністров'я та на Бойківщині жінки, однак, заплітали волосся у дві коси, подовжені уплітаними з червоної вовни. Над чолом вони укладали очіпок, зроблений з кольорової бавовняної хустки, тісно зав'язаної на дерев'яному обручі. Очіпок оздоблювали низкою великих заколок із блискучими золотавими головками. Від нього на плечі звисали дві довгі червоні стрічки (*партиці*) поміж косами, що спадали нижче талії. Поверх очіпка носили білу хустку, зав'язану так, що два кінці, схрещуючись під підборіддям, зав'язувалися на шиї.

«Засвітити волосся» — давній термін, що означав ходити з непокритою головою. Для заміжньої жінки це вважалося тяжким гріхом. За народними уявленнями, простоволоса заміжня жінка накликає неврожай, хвороби та пошесті.

Кибалка (*гибалка, хомевка, хомля, обруг, кичка*) — луб'яне кільце для зачіски. Розділивши волосся на дві половини і скрутивши кожну з них у жгут, жінка намотувала її на К. Такі підкладки виготовляли з конопляного шнурка, скрученого полотна, дерева, лика, соломи. К. накладали на голову, а опісля закручували на ній волосся. Поверх К. накладали очіпок, який пов'язували наміткою або хусткою.

Намітка — прямокутне платове вбрання голови; лляна, зрідка конопляна тонка або взагалі прозора (часом підкрохмалена) тканина завдовжки до 5 м і завширшки до 50 см. Найхарактернішим способом запинання Н. було обгортання її навколо очіпка та зав'язування пишним бантом ззаду. Цей старовинний вид головного убору в різних районах України мав свої назви: *плат* (Волинь, Західне Полісся), *завивало* (Полісся), *серпанок* (Південне Полісся), *перемітка, рантух* (Львівщина, Гуцульщина, Буковина), *перемітка* (Івано-Франківщина), *завійка, наміт* (Прикарпаття), *рушник* (Буковина), *рубок* (Лемківщина). Незважаючи на локальні відмінності, всі види Н. мали вигляд довгого шматка полотна, кінці якого були прикрашені багатим тканим перебірним орнаментом.

Очіпок — (*очепок, чепець, чіпонець, каптур, капор, чепак, керпа*) — обов'язковий головний убір заміжніх жінок. Твердий О. — на зразок шапки — шився з парчі та шовку, був на підкладці, часом утеплений і виразно прикрашався вишивкою. М'який О. (*чушку*) одягали під платове вбрання або під твердий О. Варто зазначити, що О., який одягала молода на весіллі, виконував певну магічну функцію та був символом щастя та плодючості в сім'ї.

Убрус. На всій території України аж до кінця ХІХ ст. зберігся стародавній звичай покривати заміжній жінці голову полотнищем тканини, що з часом перетворилося на різні форми традиційного жіночого вбрання. Назва "У.", присутня ще в літописах ХІ ст., збереглася до наших днів. Чимало різновидів цього вбрання, яке лише умовно можна назвати платовим, діляться на дві великі групи: прямокутне і квадратне. Кожна з них за способами пов'язування має безліч локальних варіантів.

Хустка — широко розповсюджене по всій Україні квадратне платове вбрання голови. Способи пов'язування Х., які частково наслідували способи пов'язування наміток, були різними. У північних районах Х. пов'язували під підборіддям, а кінці зав'язували на маківці (цьому передувало зав'язування двох невеликих платків, один з яких проходив під підборіддям). На Київщині кінці Х. обгортали навколо шиї та зав'язували на потилиці. На Середньому Подніпров'ї Х. драпірували в особливий спосіб довкруги голови, але так, щоб залишити відкритим денце очіпка.

Чоловічі зачіски та головні убори. Для найбільш поширених чоловічих зачісок українських селян ХІХ ст. характерне досить високе підрізання волосся навколо всієї голови. Верхнє волосся біля маківки прикривало підголені місця. Головні убори були більш різноманітними. Залежно від сезону, місцевих традицій тощо їх робили із різних матеріалів та багатьох форм. Деякі різновиди мали пишне оздоблення, особливо на Західній Україні.

Підворота — повсюдно поширена на Україні зачіска, коли волосся підрізалось навколо голови, а на потилиці залишалось дещо довшим. Гуцули залишали волосся ззаду досить довгим, іноді заплітаючи його в одну чи дві коси.

"Під макітру" ("*в кружок*") — спосіб підстригання, відомий з ХVІІ ст., коли за краєм накладеної на голову макітри відтинали волосся рівно довкола голови. Ця стрижка збереглася на Поділлі до початку ХХ ст. Їй передувала традиція голити всю голову, залишаючи на маківці довгого чуба

(оселедця), який закручували за вухо. Ця традиція побутувала переважно серед запорізького козацтва.

Брилі (солом'яники) займали важливе місце серед головних уборів українських селян. Їх плели різними способами: рівною широкою стрічкою, а також у зубчики, в луску, косичкою тощо. Перші носили назву *простих*, а інші — *зубчастих*. Широкою популярністю користувалися Б. з широкими крисами і головкою у вигляді зрізаного конуса.

Солом'яні капелюхи Буковинського Поділля мали високе дно та вузькі загнуті догори криси, які облямовувалися чорною стрічкою, оздоблювалися квітами, герданами та півнячим пір'ям. На Подністров'ї високі головки капелюхів прикрашали плетеними із різнокольорового бісеру герданами, павиним пір'ям, паперовими й волічковими квітами.

Шапки (капелюхи) — найдавніший тип чоловічих головних уборів. Узимку носили Ш. з овечого хутра або суконні з хутровою опушкою. Ця стародавня традиція зберігалася до початку ХХ ст. Носили їх залежно від місцевих звичаїв — прямо на всю голову, заломлюючи посередині, зсуваючи на потилицю або набакир.

Клепаня — зимова шапка гуцулів із червоного або темно-синього сукна, підбита овчиною та облямована лисячим хвостом. Кінці К. можна було стягнути догори і зав'язати на тім'ї.

Кресаня — чорний фетровий капелюх гуцулів, дно якого було обведене золотавим галуном, узорною бляхою (*басаменом*) або різнокольоровими шнурками (*байорками, черв'ячками*). К. підтримував ремінець (*підборідь*) із червоного сап'яну, вибитий мусянжовими заклепками. Оздоблювали її пір'ям глухаря або павиними хвостами. Збоку К. звисали кулясті вовняні китиці (*бовтиці*).

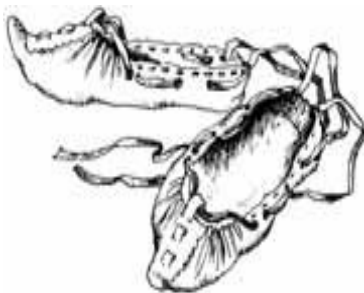
Кучма — висока циліндрична, рідше напівсферична або конусоподібна шапка з овчини або іншого хутра. Була відома на всій території України. Циліндричні К. переважали на Поділлі та півдні Волині; у південних і південно-західних районах побутували конічні К. зі зрізаним верхом; на Чернігівщині та півночі Волині носили так звані *рогаті шапки*.

Мазниці відомі на Поділлі та в південній частині Волині. Це великі чорні смушкові шапки з суконним дном, циліндричної форми, з розрізом збоку, де завжди була кольорова стрічка. Сукно на денці ставили синього, зеленого, а подекуди чорного кольору.

Малахай — кругла хутряна шапка з навушниками, яку носили взимку на Чернігівщині.

Шлик — зимовий головний убір, дно і верх якого виготовлялися з червоного сукна, а широке облямування (*ковнір*) — із чорної овчини.

Шолом (*йолом, яломок, магерка*) — зимова шапка давнього походження. Виготовлялася з коричневої або сірої повсті. За формою Ш. були напівсферичні або конусоподібні, без крис або з високо загнутими крисами. Суконні Ш. з чотирикутним верхом і хутровим або полотняним полем були характерні для Волині.

Личаки

Традиційне взуття. Форми і матеріал взуття, як і одягу в цілому, виникли та розвивалися в різних районах України залежно від природних умов, характеру господарської діяльності, економічного становища населення. Робили взуття переважно з рослинних стеблин або кори дерев (лика), зі шкіри та повсті. Матеріали зумовлювали й техніку виготовлення взуття. Воно було плетеним, стягнутим або зшитим. Улітку жінки, особливо бідні, ходили просто босоніж.

Личаки — взуття, плетене з кори дерев. Із двох способів плетіння цього тину взуття — скісного і прямого — на території України був поширений прямий. На виготовлення Л. ішло лико лози, липи, в'яза.

Це взуття складалося з прямоплетеної підошви та петель обабіч ступні. На нозі Л. трималися за допомогою мотузка з лика або конопель, який протягувався крізь петлі. Л. були недовговічними, і тому в селян завжди був запас матеріалу для їх виготовлення, а плести Л. міг кожен.

Постоли (*моршині, ходаки*) — взуття, що зберігалось на Україні до початку ХХ ст. Це дуже давній тип шкіряного стягнутого взуття. Робили П. з одного шматка товстої, але по можливості м'якої коров'ячої або свинячої сиром'ятної шкіри. Залежно від конфігурації носової частини П. могли бути тупоносі та гостроносі. Способи кріплення П. до ноги, а також характер декоративного оформлення мали локальні особливості.

Постоли

Сап'янці (*чорнобривці*) — святкові жіночі чоботи з особливої шкіри — *сап'яну* (червоного, зеленого, жовтого кольорів), із трохи задерними носами, невисокими халявками і вищима, ніж у чоловічих чоботях, підборами. Такі чоботи були рантові й шилися, як правило, на праву та ліву колодку. Виразно оформлені орнаментом С. носили головним чином дуже заможні жінки. У бідноті ж коли й були які чоботи, то нерідко одна пара на всю родину. І вдягали їх найчастіше тільки на свята.

Черевики — жіночі шкіряні туфлі на невисокому підборі. Могли бути відкритими або з халявкою, що мала шнуровку чи гудзики. Прикрашалися багатим орнаментом, виконаним різноманітною технікою.

Типи черевиків

Чоботи — зшите шкіряне взуття, яке було відоме на території України ще за давньокиївської доби. Проте у селянський побут вони ввійшли набагато пізніше — лише наприкінці ХVІІІ ст., та й то здебільшого серед заможного населення.

Жіночі прикраси. Жіноче населення України здавна полюбляло носити різноманітні вушні, шийні та на грудні прикраси. Особливо виділялися нагрудні прикраси, що склалися з декількох компонентів, гармонійно пов'язаних між собою. До складу шийних та нагрудних прикрас входили різне за матеріалом намисто, вироби з бісеру, а також прикраси з металу (*ланцюжки, хрестик, згарди, монети-дукачі*). Так, у Центральній Україні носили багато разків різнокольорового або червоного намиста, монети-дукачі, ланцюжки з хрестиком або прикріпленими до них *бовтунцями, дармовисами*. На Лівобережжі як прикрасу використовували один великий дукач з багато оздобленим металевим бантом. На Правобережжі частіше носили три-п'ять невеликих з'єднаних між собою монет. У побуті гуцулів збереглися найдавніші металеві прикраси — *згарди* у вигляді нанизаних хрестиків. Популярними прикрасами гуцулок також були намисто з різнобарвного венеціанського скла та вироби, плетені з бісеру (*сітяний, гердани*). Різнокольоровий бісер нанизували на шовкову або волосяну нитки, плели або ткали, утворюючи мальовничий геометричний, іноді рослинний орнамент. Бісерні прикраси могли бути у вигляді смуги або опліччя і мали свої локальні особливості за формою, способами плетіння, малюнком, колоритом. Їх виробництво тривало до ХХ ст. і стало основою сучасного художнього промислу, продукція якого розходить по всій Україні та за її межі.

Виробляли прикраси місцеві ремісники-ювеліри, довозили їх і з інших країн. Селяни купували їх на ярмарках та у спеціальних торгових рядах у великих містах. Селянські "коштовності" — коралі, бурштин, дукач, сережки тощо — збирали протягом десятиліть, передавали як сімейну реліквію від покоління до покоління. Мода на них ніколи не минала.

Сережки — один із найдавніших видів жіночих вушних прикрас, який широко побутує і дотепер. З ними було пов'язано чимало народних повір'їв: С. могли знімати головний біль, загубити ж їх вважалося нещастям. За традицією, на піст або під час трауру вдягали найпростіші С. у вигляді кільця, а в першу шлюбну ніч молода обов'язково мусила зняти С. Майже з дворічного віку українським дівчаткам проколювали вуха. Діти носили мідні, а дівчата й жінки — срібні, позолочені, зрідка золоті С. Їхня форма була дуже різноманітною. Найбільше поширення мали великі дуті *каблучки* або площинні у формі папівмісяця *калачики* з нескладною різьбленою орнаментациєю. На Полтавщині вдягали так звані *п'явочки* (у вигляді кільця), *уточки* (кільце з зображенням качки), *метелики, ягідки* (з тонкого обідка з великим червоним камінцем — *вічком*), *маківки* — у вигляді квітки з голубим або червоним камінцем посередині. До С. часом кріпились

привіски — *бовти, теліпони*. Стародавнє походження мали різноманітні металеві С. гуцулів особливої грушоподібної форми.

Намісто — найпоширеніша складова жіночих нагрудних прикрас на всій території України. Було різним як за матеріалом, кольором, формою, так і за способами носіння. Найбільше цінилося Н. з дорогих природних матеріалів — коралів, бурштину, перлів, гранатів, скла, смальти. В ряді районів Західної України зберігалась архаїчна традиція прикрашатися Н. із плодів — *клокічкою*. В ХІХ ст. серед заможніших верств населення було розповсюджене привозне Н. з гранатів та кольорової смальти: *крававниці, блискавки, перли*. Дорого цінилося і гуцульське Н. з венеціанського різнокольорового скла, яке завозилося з Італії. На Лівобережній Наддніпрянщині було поширене Н. з "широкого" бурштину, що добувався в околицях Києва. Носіння такого Н. мало приносити здоров'я і щастя. Частіше носили одну довгу й масивну низку бурштину у сполученні з кораловим намистом.

Коралове Н. набуло на Україні найширшого розповсюдження, хоча й залишалось малодоступним для біднішого населення. Ставлення до нього відбилося в таких назвах: *добре намисто, справжнє намисто, щирі коралі, мудре намисто*. Коралі були різними за якістю, розміром, обробкою, кольоровими відтінками. Більш дешеві коралі були невеликі, нарізані у формі трубочок, маленьких циліндриків (*колюче намисто*). Дорогі червоні коралі оброблялись у вигляді овалів чи барилець. На Правобережжі великі центральні намистини стягували срібною обручкою, на Лівобережжі між коралоями нанизували срібні бусини (*риффи, пугвиці*). Кількість разків коралового Н. (у багатих — до 25) та характер обробки свідчили про достаток людини.

Кораловому Н. народ приписував особливі лікувальні властивості. У траур та на піст замість червоного Н. одягали скляне — молочне або прозоре. Після 30 років жінка частіше відмовлялася від носіння Н., в деяких випадках носили й до 40 років (*Як якій добре жити, то й довше носить намисто*). Жінки похилого віку якщо й носили Н., то у незначній кількості й темного кольору. На свята, ідучи до церкви або "на музики", всі груди завішували різнокольоровим Н. Добре коралове Н. було в заможніших; бідні купляли Н. з різнокольорового скла.

Скляне (не дуте) Н. поширилося на Україні з середини ХІХ ст. Воно було білого, блакитного, зеленого, жовтого, червоного, вишневого, чорного кольорів. Іноді на одну нитку нанизували різнокольорові намистини. В кінці ХІХ — на початку ХХ ст. розповсюджуються різнокольорові скляні, іноді типу ялинкових, буси, які органічно доповнювали декоративні особливості народного вбрання цього періоду.

Н. з доброго натурального каміння хоча й вийшло на початку ХХ ст. з селянського ужитку, проте ретельно зберігалось селянами впродовж десятиліть, особливо коралове. У 60—70-ті роки воно було високо оцінене міським населенням і стало широко використовуватись як прикраса сучасного одягу.

Гердани (*герданик, герданка, герда, крайка, лучка*) — шийні бісерні прикраси у вигляді досить вузької смуги.

Сияльки (*сильованки, силенки, плетенки, плетінки*) — прикраси, назва яких походить від техніки нанизування (*силення*) бісеру.

Дукати. Монети займали особливе місце серед традиційних нагрудних прикрас. Звичай використовувати монети як прикраси дуже давній: у різних народів монети нашивали на одяг, доповнювали ними ювелірні вироби або повністю складали з монет окремі прикраси. На Україні побутували різні способи носіння Д., три-п'ять-сім і більше монет скріплювали між собою у вигляді намиста, прикріплювали їх до коралів тощо.

Дукач (*личман*) — прикраса у вигляді великої медалеподібної монети з металевим бантом, прикрашеним камінцями. Займав центральне композиційне місце у всьому комплексі нагрудних прикрас. Д. у ХІХ — на початку ХХ ст. називали дуже різні за матеріальною та художньою цінністю жіночі прикраси — від грубого, але старанно виготовленого ювелірного виробу до фабричної штампованої бляшки. Відповідно до цього в одних місцевостях України на початку ХХ ст. Д. лишався святковою прикрасою, а в інших його носили щодня не тільки дорослі, а й діти. Д. становлять інтерес як пам'ятки народного мистецтва, що донесли до нас часом не властиві селянському побутові композиції та сюжети. За Д. правили австрійські дукати, а пізніше російські

рублі та місцеві вироби з різноманітними зображеннями. Носили їх на Лівобережжі, Чернігівщині, Полтавщині та Слобожанщині. При цьому традиції носити намисто з дукатів та один медалеподібний Д. не виключали одна одну.

Згарди — архаїчна гуцульська шийна прикраса культового призначення. Мали вигляд нанизаних на ремінець, шнурок чи дротик в один, два чи три ряди мідних литих хрестиків, між якими чіпляли мідні трубочки або спіральки, згорнуті чи скручені з латуні або міді.

Рифи (*пугвиці*) — металеві буси, які чергувалися з кораловим намистом. Разом із ланцюжком та хрестиком композиційне врівноважували великі металеві дукачі. В західних областях України останні часом замінювали однією чи декількома металевими або фініфтяними іконками чи хрестиками.

Хрестики — культові елементи, які входили до комплексу нагрудних прикрас і були водночас виразною оздобою. Х. були срібні, часом прикрашалися емаллю, у заможнішого населення іноді й золоті. На Лівобережжі досить великий хрест носили на довгому ланцюжку або на вузькій стрічці. На Полтавщині зустрічалися дерев'яні білі та кольорові Х. На Черкащині ж нанизували по декілька маленьких Х.

www.CYM.org